

СТАРЕЕНЕ, СМЪРТНОСТ И КАЧЕСТВО НА ЖИВОТ

Население, Том 37, Книжка 2, 2019, 363-391

ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online)

<http://nasselenie-review.org>; e-mail: nasselenie_review@abv.bg

ДЕМОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ НА СМЪРТНОСТТА В БЪЛГАРИЯ

Пенка НАЙДЕНОВА

Център за демографски изследвания и обучение

БЪЛГАРИЯ, гр. София 1000, ул. „Граф Игнатиев“, № 41

✉ penka.naydenova@abv.bg

Резюме: Отбелязва се, че страната е специфично място на демографския преход по време и събития довели до снижаване на естествения прираст, водещ до стабилно население и незабавното му превръщане в отрицателно растящо през близо три последни десетилетия. Този период се счита за пети стадий на прехода към специална околна социална среда и дългосрочен спад в броя на населението и на раждаемостта при нарастване на смъртността. Решителната роля на смъртността обикновено се обяснява с остаряването, доколкото около 80% от умираанията са сред възрастното население на 65 и повече години. Смъртността изглежда надценена, в случай, че не се отчита статистически възрастовото структурно изменение и скоростта му при намаляващ размер на населението. През посочения период възрастното население корелира с почти неизменно равнище на умираанията при слабо вариране и с известно понижаване на смъртността, което проличава от лекото нарастване на продължителността на живота. Възрастовата структура зависи повече от ограниченията на раждаемостта и трайните фактори в развитието на младото поколение, както и от огромната външна емиграция. Това се доказва от различните проучвания на научните изследователи – социолози, демограф-статистици, икономисти, географи, социални медици и др., които предоставят данни за специфичната смъртност във връзка с техните изследвания. На тази база тук се обясняват особеностите на смъртността в България. Едновременно се изясняват потребностите от интегриране на познанията и на самите изследователи в различни области на смъртността в помощ на научните достижения и демографската политика.

Ключови думи: демографски преход; темп на смъртността; смъртност; естествен прираст.

Благодарности

Настоящата публикация е осъществена благодарение на проект „Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България“ на ИИНЧ-БАН.

Статията да се цитира по следния начин:

Найденова, П. (2019). Демографски особености на смъртността в България. *Население*, Том 37, Кн. 2, 363-391. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).

© П. Найденова, 2019

Статията е постъпила през м. февруари 2019

Приета за публикуване през м. април 2019

Публикувана онлайн през м. юли 2019

Авторът е прочел и одобрил окончателния вариант на ръкописа.

AGEING, MORTALITY AND QUALITY OF LIFE

Nasselenie Review, Volume 37, Number 2, 2019, 363-391

ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online)

<http://nasselenie-review.org>; e-mail: nasselenie_review@abv.bg

DEMOGRAPHIC FEATURES OF MORTALITY IN BULGARIA

Penka NAYDENOVA

Centre for demographic studies and training

BULGARIA, 1000 Sofia, 41 Graf Ignatiev St.

✉ penka.naydenova@abv.bg

Abstract: *It is noted that the country is a particular place of demographic transition by periods and events declining the vital rate to sustainable population level and immediate transferring it to negative performance during almost three recent decades. This period is considered as a fifth stage of transition to specific social environment and long-term declines in population size and fertility while crud mortality increase. The decided role of death rate habitually is explained by the growing ageing as far as about 80% of the death events are between older populations 65+. The death look overrate in case of lack of accounting for specific structural age change and speed when population size is slowing according the statistical estimations. During the cited period the older people correlate with similar death level with slight variation and some reduce of mortality, proved by the small increment of life span. The age composition depends more of the birth declines and long-run determinants of young generation development and enormous emigration as well. This is proved by the different social studies of our scientific investigators in sociology, demographic statistics, economy, geography, social health protection, etc. providing data on the specific mortality in their area. On the base of this it is explained herewith the specificity of mortality in Bulgaria and the need of integration of knowledge's and researchers in various aspects of mortality subject for scientific discovery and population policy help.*

Keywords: *demographic transition, death rate, mortality, vital rate.*

Acknowledgement

This publication has been possible thanks to the project of IPHS-BAS 'Measures to overcome the demographic crisis in the Republic of Bulgaria'.

This article can be cited as follows:

Naydenova, P. (2019). Demografski osobenosti na smartnostta v Bulgariya. [Demographic features of mortality in Bulgaria]. *Nasselenie Review*, Volume 37, Number 2, 363-391. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online). (In Bulgarian).

© P. Naydenova, 2019

Submitted – February 2019

Revised – April 2019

Published – July 2019

The author has read and approved the final manuscript.

ВЪВЕДЕНИЕ

Смъртността е мярка за честотата на умираания сред определен брой население (на 100 или 1 000 души средногодишно) и най-често употребяван показател, зад който стои режимът на възпроизводството. Този режим е представян класически в таблиците за смъртност. Названието на таблиците напомня за решителната роля на смъртта в човешкото възпроизводство. Така и самите таблици напомнят за смъртта, докато фактически в пълния си прочит носят оптимистична нагласа, показвайки надживяването на хората спрямо предходните поколения и възпроизводствения баланс на естествено-биологичния прираст, надхвърлящ загубите на хора в развитието на смъртността. Не случайно в англосаксонската литература тези таблици са под надслова *life-tables* – таблици на живота. Това е действителното им име и същност, както и трябва да ги възприемаме. В този контекст мрачната обвивка на смъртността като име, понятие и емоционални преживявания отпада. Намаляващото значение на показателя във времеви или териториални отграничения винаги носи доволството на хората, че успяват в борбата със смъртта. Като всички живи същества, човечеството са популация от крайни индивиди, по законите на природата те се раждат и умират, за да дадат живот на поколение, което ги замества. Но да отместиш границата на времето, когато създаваш децата, т. е. производните си и когато напускаш този свят, това е победа на качеството на мислещата човешка популация.

Отместване на времето за умирање, за да живееш повече на този свят, което се характеризира в години съгласно показателя продължителност на живота е елемент на таблиците за смъртност, заедно със смъртността. Отстъпването на смъртта, изразено във времето като дата на умирањето, настъпваща все по-късно е признак за продължителността на живота в години. Показателят за ражданията и този показател говорят за войнствеността на човечеството срещу малкото живот, който ни отрежда смъртта.

Стремежът към дълъг до вечен живот лежи във всяка религия, учейки хората да живеят честно и достойно на земята, за да го имат след смъртта си. Не от тези подбуди, но с подобна на религиозната отдаденост, съставителите на таблици за смъртност в демографията ги правят средство – все по-достоверен инструмент за отразяване на тази победа на човечеството над смъртта. Макар и кратка, такава е историята на създаването на таблиците за смъртност и на българското население, макар че в написаните у нас книги за демографията почти или нищо не се говори за това. Малцина от младото поколение са чували за математика акад. Методи Попов (а не биолога) като създател на първите таблици у нас. Няма и специалисти в съвременното, които да говорят или използват и съставят такива таблици, с много малки изключения.

Няма и спомен за благодарност към нашите духовници, първите регистри на ражданията и умирањията, преди създаването на държавни органи за регистрация на гражданското състояние (*état civil*) след Освобождението. Припомняйки си това, заедно с интереса на държавата и заслугите ѝ в преодоляване на заплахите от висока смъртност в различните събития, ако трябва да отдадем внимание на изследователите, занимаващи се с проблемите на смъртността в

съвремението, като съвкупност това са социолозите ни, приближавайки се към проблема от една или друга страна, и в една или друга светлина. Разбира се това е мнение от позицията на обществените науки, които също включват темата за смъртността. Без да се намесваме в медицинските науки и в ежедневно борба за запазване и подобряване на човешкия живот ще напомним, че ограничаването на смъртността е част от социалната политика на всички съвременни държави.

В този ред в наши дни заслужава внимание парадигмата на ЕС за стареене в добро здраве. Тя се отнася до отлагане на смъртта, но така че спечеленото време да бъде изживяно спокойно и достойно от всеки стар по години човек – без утежнения при боледуване и трудности в бита и потреблението, в смисъла на дефинираното well-being (добро живеене). Смисълът му има иновативен характер, защото носи идеята за отлагане на смъртността не само по-себе си като победа в години живот, а победа в условията, които осигуряват благоприятно съществуване и в крайните дни не само като лична удовлетвореност, но и като обществена полза – от здравата атмосфера на битуване до ведрата нагласа на старите и на техните потомци – до възможностите възрастните да живеят активно и дори да се включват в дейности като икономически активни и с капацитет на ресурс в развитието. Всички тук споменати идеи и понятия са известни от препоръките на ЕС към държавите, които го съставят, както и от документите на страната ни, с които им отговарят. В тях се обясняват и обещава много неща и политики, но пряка декларация за снижаване на смъртността и за тежката ѝ многостранна връзка с условията на живот у нас отсъства.

Тук искаме да си спомним за проф. Ан. Ю. Тотев, който често повтаряше, че е важно не колко са умрели, а колко и как са живели и ни учеше как статистически да ги установим. Бих му възразила и днес, че именно по смъртността може да се отговори не само колко, но и как са живели. Защото смъртността е събирателен показател. За установяването ѝ трябва да знаем кога и колко са умрели, и от какво (където намесваме медицината и нозологията); колко и каква е структурата на общото население (където идва статистиката) и да използваме най-ефективните и точни методи (като се справяме с методологията на измерването, която не изисква само дигитална подложка). Защото смъртността е регулатор с особена сила за възпроизводството и живота на хората. Те просто не умират само от естествена, биологично закодирана смърт. Освен пряко констатирани болести, има емоционални, ментални страдания, въздействия на природни явления, студуване, гладуване, обществени стълкновения, войни и криминализирана престъпност, преселвания и гонене на поданици и какво ли още не.

Смъртността ни дебне през целия живот, в модерното наше време на нея плащаме данък поради транспортни инциденти, домашни насилия, наркотици, пререкания за или между деца, атентати и налудничави отмъщения на млади чрез причиняване на масови убийства, мигрирания и световно отбелязвани локални войни.

В този стремеж да постигнем устойчиво демографско развитие, набеждавайки го, че е в криза, продължаваме да се вираме в раждаемостта, както беше във времето на пронаталистичната политика у нас и нехаем за смъртността като